

Prikaz knjige

Vjerovanja i običaji Srba i Hrvata

Marijana Džalo

Autor: Edmund Schneeweis

Izdanje: Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., 271 str.

Naslov izvornika: Serbokroatische Volkskunde

Edmund Schneeweis rođen je 1886. u Rosticama u današnjoj Češkoj, a umro je u Berlinu 1964. godine. Po zanimanju filolog i slavist, svoj je znanstveni rad uglavnom bazirao na proučavanju etnologije Južnih Slavena. Karijera mu je vezana za Prag, Rostock, Berlin i Beograd, a u svojim se djelima bavi najčešće slavenskom etnologijom. Knjiga *Vjerovanja i običaji Srba i Hrvata* izdana je 1935. godine u Celju, a drugo, prošireno izdanje tiskano je u Berlinu 1961., no koncepcija mu nije bitno izmijenjena u odnosu na verziju iz 1935., dok je knjiga iz 2005. pretisak drugog izdanja iz 1961. Potrebno je poznavati iznesene podatke kako bi se razumio naslov djela i njegov sadržaj. U predgovoru djela dr.sc. Ivan Lozica objašnjava kako autor piše o vjerovanjima i običajima Srbohrvata, dakle jednog naroda s tri različite vjere, no to je razumljivo s obzirom na tadašnju političku situaciju u Kraljevini Jugoslaviji i nametanje unitarnog jugoslavizma. Drugi razlog takvog naslova jest panslavizam 19. stoljeća kada se pokušalo rekonstruirati mitologiju svih slavenskih naroda. Budući da naziv „Srbohrvati“ uključuje ne samo stanovnike Hrvatske i Srbije nego i Crne Gore te Bosne i Hercegovine, a istovremeno isključuje Slovence, Makedonce i Bugare, zaključuje se da je vrlo sličan jezik četiriju navedenih naroda temelj takvog grupiranja, a to ne treba čuditi jer je Schneeweis bio i lingvist.

Knjiga je podijeljena na dva dijela. Prvi se sastoji od devet poglavlja i objašnjava najstarija slavenska vjerovanja, a drugi se dio bavi običajima i podijeljen je na tri cjeline i svaka od njih sastoji se od nekoliko poglavlja. Za Schneeweisa, običaji se temelje na vjerovanjima i otporniji su te se duže zadržavaju, a to znači da se istraživanjem običaja nekog naroda mogu rekonstruirati njegova vjerovanja. Kad se radi o vjerovanjima, autora ponajprije zanimaju pretkršćanska, poganska vjerovanja starih Hrvata i posebnu pozornost obraća na elemente antičkih religija u oblikovanju vjerovanja, ali i na utjecaj pokrštavanja te kulture susjednih naroda jer su sva tri čimbenika u konačnici oblikovala stara slavenska

vjerovanja. Građu za rekonstrukciju hrvatskih i srpskih vjerovanja autor crpi najviše iz običaja i usmenih predaja u kojima uočava fragmente pretkršćanske religije. Pretpostavlja da je pretkršćanska vjera starih Slavena bila u fazi štovanja demona, stoga se prvo poglavlje prvog dijela knjige bavi demonima.

Prvo poglavlje, **Demoni manističkog podrijetla** bavi se demonima nastalima od duše pokojnika što se temelji na vjerovanju da duša prerano preminule osobe nalazi mir i prelazi u onostrani život tek po proteku životnog vijeka koji je trebala proživjeti. Tako se navodi da djeca koja su umrla nekrštena lutaju noću u obliku velikih ptica s dječjim glavama i traže majke kojima će nauditi. Za vile se smatra da su nastale iz duša prerano preminulih djevojaka, ali ih se s vremenom počelo poistovjećivati s gorskim, šumskim i vodenim duhovima. Treća vrsta demona manističkog podrijetla jesu vampiri kojima se smatra mrtvace u koje 40 dana nakon smrti ulazi zao duh pa oni noću napuštaju grob, guše ljude i sišu im krv. Korijen takvog vjerovanja leži u strahu od povratka mrtvih, a iznose se i uzroci postajanja vampirom, prevencija da do toga ne dođe te načini ubijanja vampira.

Duhovi prirode naziv je drugog poglavlja u kojem se tematizira utjecaj prirodnih pojava i vremenskih prilika na slavenska vjerovanja. Nijedna prirodna pojava nije imala takav utjecaj na bojažljivost čovjeka kao oluja i nevrijeme. Vjerovalo se da se tijekom oluje krilati zmajevi međusobno bore u oblacima, a tijekom borbe jedni druge gađaju ledom koji na zemlju pada u obliku tuče. Progoni ih sv. Ilija koji se za nevremena vozi kroz oblake plamenom

kočijom i ispaljuje strjelice (munje). Osim duhova vjetra, ljudi su vjerovali i u šumske duhove, a takvo pretkršćansko štovanje drveća nastavilo je postojanje kroz neke običaje, što se vidi iz običaja s božićnim panjem, tzv. badnjakom. Badnjak je predstavljao pojavni oblik duha rasta, a to se iskazivalo blagoslovom uz koji se drvo stavlja na vatru u ognjištu i izgorenim ostatcima koji su navodno mogli potaknuti zdravlje i rast.

Treće poglavlje nosi naziv **Demoni bolesti** i omogućuje uvid u shvaćanje starih Hrvata i Srba o uzročnicima bolesti. Tako se smatralo da demoni bolesti prebivaju na kraju svijeta, a raznosi ih vjetar. Pod utjecajem kristijanizacije demone bolesti počelo se smatrati kaznom poslanom od Boga za grijeh pojedinca. Vjerovalo se i da bolesti u čovjeka mogu ući u obliku malenih životinja, a za oboljele od epilepsije smatralo se da tijekom napadaja plešu kolo s nevidljivim demonima.

Četvrto poglavlje, **Anđeo i vrag**, objašnjava kako su svakom čovjeku pri rođenju dodijeljeni jedan anđeo i jedan vrag. Anđeo lebdi nad desnim ramenom i navodi čovjeka na dobro, a vrag ga na lijevom ramenu nagovara na zlo. Nakon smrti čovjekova duša pripada anđelu ili vragu, ovisno o tome je li učinio više dobrih ili zlih djela tijekom života. Pretpostavlja se kako su funkcije napuštenih vjerovanja u duhove prirode prenesene na vrage.

Peto poglavlje bavi se personifikacijama doba i blagdana jer su ljudi često iz naziva određenog doba i svečanosti, uz koje su se vezali posebni običaji ili zabrane, izvodili imena određenih svetaca ili demona. Oni su zahtijevali da se narod pridržava određenih običaja ili zabrana pa se tako u Srbiji i Bugarskoj poštovao kult svete Petke.

Divovi i patuljci tema su šestog poglavlja knjige, a patuljcima se smatralo dječake s crvenom kapom, nestašne vragolane koji ribarima mrse mreže i plaše ljude, ali su dobrodušni. Navodi se i da slavensko vjerovanje u patuljke nije povezano s vjerovanjem u patuljke kao čovječuljke koji čuvaju blago što je bilo uobičajeno u njemačkim bajkama.

Poglavlje **Ljudi s demonskim moćima** bavi se ljudima za koje se vjeruje da u njima prebiva zao duh koji katkad napušta tijelo i u novom obličju, obično životinjskom, može izazvati nesreću. To se prvenstveno odnosi na vještice čiji naziv dolazi od praslavenske riječi ved - znati. Vještica bi, stoga, bila žena koja zna. Često se i stare, ružne žene proglašavale vješticama, posebno ako su se razumjele u ljekovito bilje. Vjerovalo se da one dobivaju magične moći savezništvom s vragom kojemu su obećale svoju dušu. U ovom se poglavlju opisuje i navodno mjesto okupljanja vještica te sredstva za obranu od njih, ali i sudski procesi protiv žena koje se smatralo vješticama.

Tema osmog poglavlja jest **čaranje i proricanje** koje se dijeli na magiju obrane i odvrćanja, magiju prenošenja ili priopćavanja i magiju analogije ili sličnosti.

Naime, čovjek se u predznanstvenom načinu razmišljanja vidio posvuda okružen tajanstvenim moćima i silama koje je pokušavao iskoristiti u svoju korist. Moći koje djeluju protiv nekog cilja pokušavao je odbiti, dok je korisne moći pokušavao iskoristiti u blagoslovima. Također se opisuje i mantika – vještina gatanja i navodnog proricanja budućnosti.

Ostala vjerovanja sažeta su u posljednje poglavlje prvog dijela knjige, a to su sva ona vjerovanja koja se nije moglo kategorizirati unutar prvih osam skupina. Neka od njih uključuju vjerovanje da je Zemlja prvotno bila ravna ploča, a planine i doline nastale su tek nakon što je Bog tu ploču ugurao pod nebeski svod. Vjerovalo se i da se duboko pod zemljom nalazi pakao i da tamo grješnici okajavaju svoje grijeh. Navodi se i vjerovanje kako svaki čovjek prilikom rođenja dobije svoju zvijezdu koja upravlja njegovom sudbinom, a u trenutku njegove smrti pada s neba kao meteor.

Drugi dio knjige bavi se narodnim običajima i podijeljen je u tri velike cjeline. Prva od njih nazvana je **Glavne faze ljudskog vijeka**, a sadrži poglavlja o rođenju i krštenju, zarukama i svadbi te smrti i sprovodu.

Rođenje i krštenje obrađuje različite obrede vezane za porođaj, njegu djeteta, zaštitu od uroka i zlih sila, sakrament krštenja itd. Ako se trudnici uskrati neko jelo, kad potom dotakne svoje tijelo, na tom će mjestu dijete imati madež koji oblikom podsjeća na uskraćenu hranu. Iz određenih se znakova pokušavao zaključiti i spol djeteta – ako žena osjeti da je trudna na dan ženskog roda (srijeda, subota, nedjelja), dobit će kćer. Smatralo se i da je za sudbinu djeteta važan dan i sat kad je rođeno. Za one rođene ponedjeljkom i petkom govorilo se da će ih u životu pratiti sreća, a posebno veliku sreću obećavalo je rođenje na dan nekog velikog sveca. Za djecu rođenu u jutarnjim satima smatralo se da će biti dobri ratari, djeca rođena u podne dobri gospodari, rođeni navečer lijenčine, a rođeni iza ponoći razbojnici. Iznose se i načini zaštite novorođenčata od demona te ponašanje roditelja prvih tjedana nakon poroda i običaji vezani uz krštenje. Spominje se da je odabir krsnog kuma vrlo važan i da se s njime ne treba posvađati, da dijete ne smije dobiti ime koje nosi još jedna osoba u kući jer se smatra da će uskoro jedan od dvojice nositelja istog imena umrijeti, a nabraja se i kako se treba skrbiti za novorođenče. Autor opisuje zabrane i postupke vezane za njegu, donosi običaje vezane za povijanje djeteta, dojenje, uspavanke, učenje hodanja i govora.

Drugo se poglavlje bavi zarukama i svadbom. Ne opisuje se razdoblje mladenaštva, nego se odmah prelazi na običaje vezane za sklapanje braka, a u njima Schneeweis nalazi tragove antičkih, kršćanskih i običaja susjednih naroda. Autor se najprije osvrće na poželjnu dob za sklapanje braka, a to je za mladiće bilo između 18. i

25. godine, a djevojke se nastojalo udati već sa 16 godina. Rano stupanje u brak posebno je karakteristično za ruralne krajeve. Djevojku su uglavnom odabirali roditelji, pri čemu se manje gledalo na ljepotu, a više na zdravlje, marljivost i lijepu opremu. Velika se pozornost posvećivala i tome da se ženidbom dođe u srodstvo s uglednom i imućnom obitelji. Govori se o mjestima na kojima su se mladi mogli upoznati, zaprekama za sklapanje braka (krvno srodstvo i kumstvo) te o jeseni kao omiljenom godišnjem dobu za priređivanje svadbi. Nabrajaju se pripreme za svadbu, dijelovi svadbe, dužnosti i uloge uzvanika i načini na koje se štitilo mladence od demona. Opisuje se pečenje kolača uoči svadbe, razlog kupanja mladenke noć uoči vjenčanja te dolazak po mladenku, svadbena povorka, a osobito prihvaćanje mladenke u novi dom koje je obilovalo vjerovanjima, magijskim postupcima i zabranama. Tako se običaj da mladoženja podiže mladenku i prenosi je preko kućnog praga objašnjava vjerovanjem da ispod praga prebivaju duhovi i da će se time zaštititi od magijskih moći položenih ispod praga. Navodi se i kakva su bila vjenčanja djevojaka s izvanbračnom djecom te trudnih mladenki. Autor u hrvatskim i srpskim svadbenim običajima nalazi mnoge sličnosti s običajima ostalih slavenski naroda, ali i s njemačkim, talijanskim i turskim običajima pri čemu su najizraženiji ipak germanski običaji.

Treće poglavlje prve cjeline obrađuje smrt i sprovod, a najprije se bavi predznacima smrti. Smatralo se da smrt najavljuje glasno zavijanje pasa, huk sove i kriještanje gavrana. Snovi o ispadanju zubi, rušenju ugla kuće, gradnji kuće bez prozora ili jahanju na vrancu također su najavljivali nečiju smrt. Posvuda je običaj bio da se smrtno oboljeli oprost od članova obitelji i susjeda te ih zamoli za oprost. Najmanje jedna osoba morala je bdjeti uz bolesnika i kad se približi trenutak smrti zapaliti mu pripremljenu svijeću. Autor nadalje iznosi običaje vezane uz polaganje mrtvaca na odar, načine sahranjivanja i grobnu opremu. Navodi se da se za nastavak života poslije smrti pokojnik oprema različitim predmetima: djeci se u lijes stavljaju jabuke i igračke, djevojkama ručni rad i igle, a katolici stavljaju slike svetaca i svetu vodu. Običaj je bio i da se pokojniku stavi kovanica na usta ili u ruku i takvi grobni prilozii svjedoče o antičkom utjecaju jer su stari Grci i Rimljani novčićem plaćali prijevoz Haronu do podzemnog svijeta. Nadalje se autor bavi znacima žalovanja, tužbalicama, načinom transporta do groba, pogrebnom povorkom te samim ukopom. Navode se i običaji nakon sprovoda, postupak lustracije te pučke predodžbe o drugom svijetu. Prema starom hrvatskom vjerovanju, sveti Mihael na vagi mjeri pokojnikova dobra i zla djela; put u raj vodi preko uskog mosta koji pokojnik prijeđe s lakoćom, dok grješnik pada u vruću smolu, no prisutno je i vjerovanje da anđeo dušu vodi k Bogu koji dobre duše zadržava u raju, a zle osuđuje

na pakao. Autor uočava povezanost animističkih, antičkih i kršćanskih elemenata i zaključuje kako su mnogi poganski običaji nastavili živjeti i u kršćanstvu.

Druga cjelina naslovljena je **U ritmu godine** i bavi se blagdanima kroz godinu. Započinje opisivanjem običaja vezanih za advent i adventsko razdoblje, nabrajaju se i objašnjavaju blagdani svete Barbare, svetog Nikole, svete Lucije, a zatim se prelazi na opis običaja vezanih za Božić. Najprije se navodi razlog slavljenja Božića 25. prosinca, a zatim se opisuju božićni i novogodišnji običaji. Govori se o ritualnom spaljivanju drva na ognjištu jer je božićni panj vjerojatno ostatak štovanja demona vegetacije, opisuje se uloga i izgled božićnog drvca te božićna gozba. Opisuje se i razdoblje od Božića do Sveta tri kralja nabranjem blagdana svetog Stjepana, svetog Ivana, običajima za Novu godinu i Bogojavljanje. Sljedeći proučeni period jest vrijeme maškara, za koje autor tvrdi da su pod snažnim njemačkim i talijanskim utjecajem, a nakon njih slijedi korizma. Slično kao i za Božić, najprije se navodi razlog slavljenja korizme i njezin početak, a to je čista srijeda, zatim se tematizira Cvjetnica i običaj blagoslova maslinovih grančica, da bi se nakon toga prešlo na analizu Velikog četvrtka, Velikog petka, Velike subote i samog Uskrsa, a potom se Schneeweis bavi proljetnim blagdanima. Počinje sa svetim Jurjem, a završava s blagdanom svetog Ivana Krstitelja. Zatim se bavi ljetnim i jesenskim blagdanima i pripadajućim običajima (blagdan svetih Petra i Pavla, svetog Ilije, Velike Gospe, Svih svetih, Dušnog dana i svetog Martina). Autor zaključuje kako većina blagdanskobičaja potječe iz poganskog vremena, ali su u okviru kršćanstva izmijenjeni i ponovno protumačeni u kršćanskom smislu.

Svakidašnji običaji naslov je treće cjeline i u prvom poglavlju bavi se kućom i kućnim životom, primjerice žrtvom gradnji, svečanošću postavljanja krova, posvetom kuće i selidbom te ognjištem, bunarima, jelom i pićem i kućanskim poslovima. Navodi se da se pri useljenju u novu kuću od životinja najprije dovodio pijetao čija je uloga bila kukurikanjem rastjerati demone, a pri objedu su žene i djevojke obično jele stojeći, dok su muškarci jedini sjedili za stolom. S obzirom da se desna strana smatrala sretnom, uvijek je trebalo paziti da se ujutro ustane na desnu nogu, da se najprije obuče desna cipela i obuče desni rukav. Drugo poglavlje bavi se zemljoradnjom i žetvom, a one su također prožete brojnim običajima koji bi trebali osigurati bogatu žetvu i držati podalje sve štetne utjecaje. Govori se o početku oranja, sjetvi, magijskim dodatcima sjemenu, čaranju za kišu, žetvi, košnji, berbi grožđa i branju voća. Treće je poglavlje posvećeno domaćima životinjama pa se tako za psa smatra da može vidjeti duhove, a njegovo je zavijanje nagovještavalo smrt ili požar, dok se za mačke vjerovalo da mogu predvidjeti vrijeme, a ako se mačka umivala u sobi, smatralo se da će doći gosti. Tekst se bavi

i pčelama i medom koji se smatrao univerzalnim lijekom, ovcama i kozama, konjima te kupnji i prodaji stoke. Posljednje poglavlje govori o pojedinim djelatnostima i zanimanjima, primjerice o ribarima, mlinarima, kovačima, narodnim ljekarima itd.

Djelo *Vjerovanja i običaji Srba i Hrvata* svojevrsna je sinteza dotadašnjih etnoloških i folklorističkih saznanja, ali i autorovih istraživanja, a trebala je poslužiti kao temelj budućim istraživanjima hrvatske etnologije. Premda su Schneewisovu knjigu pretekla mnoga istraživanja i premda je o njemu teško govoriti kao o suvremeniku, njegovo djelo zaslužuje mjesto u hrvatskoj etnologiji jer je komparativnom metodom uspio prikazati utjecaj antičkih, kršćanskih i kulturnih elemenata susjednih zemalja na oblikovanje vjerovanja i običaja. Njegovo djelo ponajviše treba tumačiti u onodobnom političkom kontekstu i težnji za oblikovanjem jedinstvenog jugoslavenskog

naroda, a navodni identični običaji, vjerovanja i kulturno naslijeđe trebali su pridonijeti konstruiranju jedinstvenog srpskohrvatskog naroda trojake vjeroispovijesti. I premda su etnološka istraživanja napredovala od Schneewisovog vremena pa struci nije više zanimljiv, njegova je važnost ipak golema, s jedne strane jer je postavio temelje budućim istraživačima, a s druge jer je upravo zbog vremena kad je napisana i sam mogao izravno svjedočiti mnogim običajima, svakako zastupljenima u većem broju nego što to mogu današnji etnolozi. No jednako su tako neka vjerovanja i običaji zadržani sve do našeg vremena, posebice u ruralnim sredinama, a otkrivanje njihove pozadine moglo bi itekako privući širu čitateljsku publiku jer će čitatelju vjerojatno biti zanimljivo pročitati zašto je huk sove loš predznak, što vrijeme i dan rođenja navodno govore o karakteru osobe ili pak zašto mladenku treba prenijeti preko praga.

Izvješće o radu udruge ISHA Osijek

Krajem 2012. godine izabrano je novo vodstvo Udruge, za predsjednika je umjesto Loredane Fabijanić izabran Dubravko Aladić, za potpredsjednika je potvrđen Pavao Nujić, a za tajnika je umjesto Tihane Sedlar izabran Hrvoje Pavić. Udruga u prvoj polovici 2013. godine nije imala drugih aktivnosti osim izdavanja časopisa *Essehista*. Četvrti broj časopisa je predstavljen 15. svibnja 2013. godine. Tema broja bila je kolonizacija. Predstavljanje je održano na Filozofskom fakultetu i bilo je dobro posjećeno. Časopis su predstavili: dr. sc. Slađana Josipović Batorek, glavni urednik Pavao Nujić, Loredana Fabijanić i Hrvoje Pavić. Pavao Nujić i Hrvoje Pavić predstavili su časopis i rad udruge na Osječkoj televiziji u emisiji *Aquarel*. Hrvoje Pavić u travnju je podnio ostavku na mjesto tajnika, umjesto njega izabran je Toni Šafer. Udruga je u svibnju prijavila tri projekta na natječaj Sveučilišnog studentskog zbora, koji su joj i odobreni.

Za prvu počasnu članicu Udruge izabrana je prof. dr. sc. Mira Kolar Dimitrijević, povelja joj je uručena na znanstvenom skupu *Prof. dr. sc. Mira Kolar i Podravina. U povodu 80-te obljetnice života* u Koprivnici 14. lipnja 2013. godine.

Početkom srpnja 2013. godine održani su izbori za novo vodstvo Udruge za akademsku godinu 2013./2014., za predsjednika je izabran Hrvoje Pavić,

Članovi Udruge na predstavljanju četvrtog broja 15. svibnja 2013.

za potpredsjednika potvrđen je Pavao Nujić, a za tajnika Toni Šafer. Novo vodstvo udruge u suradnji s Odsjekom za povijest Filozofskog fakulteta u Osijeku organiziralo je 23.